

1. FILOZOFIJA EKONOMSKOG RAZVOJA CRNE GORE U ERI KOMPETITIVNOSTI

Veselin Vukotić*

Sažetak: Održivost crnogorske ekonomije u vremenu globalizacije i integracija sa Evropskom unijom nameće nove koncepte shvatanja ekonomije i ekonomskog razvoja, nameće izlazak iz razmišljanja u linearnom svijetu u razmišljanje u svijetu nelinearnosti! Zato cilj ekonomskog razvoja treba da bude povećanje bogatstva svakog pojedinca i razvoj sistema vrijednosti na tome zasnovan. Da li se preko ovog cilja uspostavlja veza sa procesom sve veće individualizacije koju sa sobom nosi globalizacija? Kakav je uticaj globalne ekonomije na organizaciju ukupnog društva, posebno države i politike? Da li ekonomski kvant (inovacija, kreacija, znanje, ideje) treba da bude osnov budućeg razvoja crnogorske ekonomije?

Ključne riječi: *rast, razvoj, tržište, inovacija, ekonomski kvant, platforma napretka*

Abstract: Sustainability of Montenegrin economy in the era of globalization and integration with European Union imposes new concept of understanding economic and economic development; force us to get out linear framework of thinking and go into non-linear world. That's why the goal of economic development should be: increase of wealth of every individual and promotion of the set of values immanent to the wealth growth. Does this goal bring us closer to the process of individualization brought by globalization? What is the impact of global economy to the organization of society overall, especially the state and politics? Should an economic quantum (innovation, creation, knowledge, ideas) be the base of future development of Montenegrin economy?

Key words: *growth, development, market, innovation, economic quantum, platform of progress*

1. 1. OPŠTA NAPOMENA

U ovom dijelu iznosimo okvir odnosno širi kontekst u kome će se odvijati ekonomski razvoj u sljedećem milenijumu, prije svega u sljedećih 20-30 godina.

---

* Prof. dr Veselin Vukotić, Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, UDG, Podgorica

Da li taj kontekst treba da utiče na razvojnu viziju Crne Gore i na mnoge razvojne odluke koje se svakodnevno donose? Da li je moguće povezati svakodnevnu rutinu upravljanja sa nevidljivim procesima koji su već sada počeli i koji će se razvijati i transformisati u budućnosti?

Da li možemo donositi odluke danas, a da nijesmo svjesni ne samo konteksta prošlosti već i konteksta budućnosti?

1. 2. ČEMU TREBA DA SLUŽE PREPORUKE OVOG PROJEKTA?

Dva su pitanja na koje ovaj dio makroprojekta treba da da preporuku (ne da daje odgovore):

1) Koji koncept razvoja može Crnu Goru da vodi ka poziciji *najrazvijenije zemlje regiona* i zemlje u kojoj njeni građani ubrzano *sustižu prosječni nivo kvaliteta života u Evropi*?

2) Da li taj koncept ubrzanog razvoja mora počivati na nekoj *matičnoj ćeliji* razvoja koja bi dalje „samointeresno” proizvodila procese razvoja („gen razvoja” ili „kvant razvoja”)?

1. 3. PREDRASUDE KOJE RAZVIJAJU STRAH OD OVOG CILJA

Kako da jedna mikrozemlja sa 640.000 stanovnika, kao što je Crna Gora, koja je vjekovima navikla na nerazvijenost i priznavanje ekonomskog prvenstva svojim susjedima, promijeni taj način razmišljanja? U odbrani siromaštva, ličnog i nacionalnog, aktivirani su instrumenti prihološke racionalizacije. Siromaštvo na ličnom planu znači poštenje, a na državnom čojstvo i junaštvo!

Dva su važna pitanja: (1) Kako napustiti sistem vrijednosti da je siromaštvo vrlina?; (2) Da li se duhovna matrica koja se kreće u kontekstu rasprave siromaštvo-bogatstvo može promijeniti i može li se umjesto toga govoriti o *razvoju (prosperitetu)*?

1. 3. 1. SIROMAŠTVO JE VRLINA?

Da li je ova tvrdnja naslonjena na tezu: bogatstvo se može steći samo nepoštenjem? Istina, istorija pokazuje da su mnogi pojedinci, „porodice” i države postale bogate osvajanjem, pokoravanjem, korupcijom... Zar primjeri osvajanja carstava i imperijalističkih zemalja to ne potvrđuju? Da li su u tom iskustvu korijeni ovog mišljenja?

Ipak, bogatstvo treba posmatrati iz jednog drugačijeg ugla: *ono treba da bude proizvod zarade, profita stečenog na tržištu!* Da bi neko dobio profit, potrebno je da ima proizvod i uslugu koju neko želi da kupi da bi zadovoljio svoje potrebe! Onaj ko proizvodi, prodajući svoje proizvode i zadovoljavajući potrebe drugih, istovremeno čini *dobročinstvo!* Zar mi, generacije ekonomske oskudice u socijalizmu (Kornai), ovo ne razumijemo? Zar se ne sjećamo svoje sreće kada smo „iza čoška” mogli da kupimo farmerke, gramofone, kanistere benzina, marke?

Možemo li postaviti tezu: siromašan je onaj koji nema šta da proda, čiji proizvodi rada ne zadovoljavaju neku potrebu drugog čovjeka? Ekstremno, ali životno...

1. 3. 2. DA LI LOGIKA BOGATSTVA I(LI) PROSPERITETA (RAZVOJA)?

Ovo je pitanje kojim se posebno bavio Aleksis de Tokvil, u analizi demokratije u Americi (1832). Da li je moguće da tadašnji socioekonomski sistem važi i danas? Kada je razvoj u pitanju i razumijevanje današnjih, a još više budućih procesa – analiza prošlosti je bazična! Prošlost se u budućnosti dobrim dijelom ponavlja – ali najčešće u drugačijem, teže prepoznatljivom obliku. Kako otkriti taj oblik? Kako prepoznati tu zakamufliranu prošlost? Kako te ideje i principe iz prošlosti prepoznati ili predvidjeti u kontekstu sadašnje i buduće društvene i tehnološke stvarnosti?

Bogatstvo se najčešće shvata kao dominantna okrenutost novcu i takav pogled na život uvijek rezultira sve većom i većom težnjom ka materijalnom bogatstvom! Isto tako se shvata da takav motiv bogatstva u užem smislu narušava opšti sistem vrijednosti i duhovni razvoj.

U ovom radu bogatstvo je shvaćeno u širem smislu! Kao bogatstvo koje na materijalno bogatstvo gleda kao na *sredstvo* da se *postignu ostale komponente razvoja pojedinca: duhovni i kulturni razvoj*. Prosperitet bi mogla biti riječ koja zadovoljava ovo shvatanje bogatstva. I *pojam bogatstva* će se koristiti kao *sinonom za prosperitet* u ovom radu.

1. 4. RAZVOJNO ZAOSTAJANJE – VREMENSKO ODREĐENJE

Kako da odredimo ekonomsko zaostajanje Crne Gore u odnosu na region, razvijene zemlje, evropski prosjek?

Radi jednostavnosti, uzećemo samo jedan pokazatelj: *dohodak po glavi stanovnika* (odnos između onoga što godišnje proizvede jedna ekonomija, odnosno država, podijeljeno sa brojem stanovnika te države).

Dohodak po glavi stanovnika je samo indikator rasta, nepotpun i nedovoljno analitičan. Ipak, za svrhe ove analize može da posluži kao indikator – orijentir! Ni svjetionik na moru nije sunce, ali ipak daje važnu informaciju kapetanu broda ili kvom brodolomniku!

Sljedeća tabela daje nam ilustrativne podatke vezane za objašnjenje naše teze o zaostajanju i vremenskoj dimenziji tog zaostajanja:

Tabela 1. 1. Dohodak po glavi stanovnika u 2008. godini (u EUR)

Zemlja	2008.
Crna Gora	5.215
Slovenija	18.468
Portugalija	15.656
Luksemburg	75.780
EU 27	25.134

Podaci u tabeli pokazuju odnos dohotka po glavi stanovnika između Crne Gore, najrazvijenije zemlje bivše SFRJ (Slovenije), najmanje razvijene zemlje stare EU 15 (Portugalije), najrazvijenije zemlje EU (Luksemburga) i prosjeka EU.

Sa stanovišta ekonomskog razvoja, pitanje koje proizilazi iz komparacije ovih podataka je koliko nam vremena, pri datoj stopi rasta GDP-a, treba da, uz određene pretpostavke, sustignemo pojedine od ovih zemalja?

Da bismo mogli da ih sustignemo, prema usvojenoj pretpostavci, potrebno je da je godišnja stopa rasta GDP-a u Crnoj Gori veća od stope rasta u tim zemljama, pri čemu se ne uzima u obzir rast stanovništva, već pretpostavljamo da broj stanovnika ostaje na istom nivou!

Radi ilustracije problema, prikazaćemo dva scenarija.

Ako Crna Gora želi da do 2025. godine dostigne nivo ovih zemalja, po kojoj stopi treba da raste GDP Crne Gore, ukoliko GDP ovih zemalja raste godišnje prosječno (Kolika treba da bude „stopa dostizanja“?):

a) 0%;

b) 3%

U prvom slučaju – (a), da bi Crna Gora 2025. godine imala dohodak po glavi stanovnika na nivou današnjeg dohotka u ovim zemljama, stopa rasta u Crnoj Gori:

Tabela 1. 2.

Da bi 2025. Crna Gora imala GDP per capita	Prosječna godišnja stopa rasta – „stopa dostizanja” Crne Gore 2009-2025.
Slovenije (18.468 EUR)	7,72%
Portugalije (15.656 EUR)	6,68%
Luksemburga (75.780 EUR)	17,05%
EU 27 (25.134 EUR)	9,69%

Ako pretpostavimo da će ipak u ovom periodu sve ove zemlje Evrope imati rast, npr. na prosječnom nivou od 3%, tada te „stope dostizanja” naglo rastu.

Tabela 1. 3.

Da bi 2025. dostigla GDP per capita zemalja koje rastu po godišnjoj stopi 3% uz nepromijenjen broj stanovnika	Prosječna godišnja stopa rasta – „stopa sustizanja” Crne Gore 2009-2025.
Slovenije (30.525 EUR)	11,00%
Portugalije (25.877 EUR)	9,90%
Luksemburga (125.252 EUR – nivo)	20,60%
EU 27 (41.543 EUR)	13,00%

Ako bi naša ekonomska politika postavila cilj da Crna Gora u sljedećih 15 godina dostigne evropski prosjek, šta to znači sa aspekta stope rasta GDP-a, odnosno kakve posljedice na ukupnu politiku i ponašanje ekonomskih aktera (preduzeća, banka, domaćinstava, države, potrošača...) ima stopa sustizanja?

To znači da naša ekonomija godišnje raste *po stopi 13%*, a pošto EU prosjek raste „svega” 3% godišnje (bez uključivanja rasta stanovništva i u Crnoj Gori i u EU – jer nema velikih razlika), godine 2025. mi bismo imali EU prosjek!

Na praktičnom nivou ovo znači da bismo godišnje proizvodili 450 do 800 miliona EUR više svake godine (13% od sadašnjeg GDP-a od 3.5 milijardi EUR je oko 450 miliona EUR). Jasno je da se radi o visokoj stopi rasta, skoro neostvarivoj ukoliko se kompletna društvena organizacija ne promijeni i tome prilagodi. Naravno, to nije lako! Ali, da li je moguće?

Ipak, ova „stopa sustizanja” ima *praktični i psihološki značaj*. Praktično da se svaka aktivnost koja se obavlja na svim nivoima (firma, radno mjesto, administracija, parlament...) zapita da li je odluka koja se donosi, odnosno povećanje produktivnosti rada, tako da „odbacuje” dodatnih 13%, odnosno da se svake godine proizvede 13% više u odnosu na prethodnu godinu.

Razumije se, ovdje se radi o psihološkoj odnosno mentalnoj ekspertizi sopstvenog razvoja.

Zapitajmo se da li je ovo moguće! Svakako da je to teško! Na to upućuje i iskustvo drugih zemalja. „Sanjajmo nemoguće!” jeste jedna od pretpostavki uspjeha, na koju se moramo privikavati ako želimo uspjeh, bilo kao pojedinci, bilo kao korporacije, bilo kao društvo u cjelini! Zato je taj san zapravo vizija budućeg razvoja!

1. 5. VIZIJA – STRATEGIJA ILI PLAN?

Kako gledati kroz vrijeme? Kako razumjeti istoriju budućnosti? Zašto je važna vizija budućnosti? Polazimo od toga da je proizvod vizije budućnosti cilj kojem težimo! Cilj pojedinca, cilj kompanije, cilj naroda kao cjeline, cilj države...

Nepostojanje jasnog cilja koji treba postići vodi neuspjehu, i na ličnom i na kompanijskom i na nivou države. Nepostojanje jasnog cilja ukazuje na nepostojanje fokusa u aktivnosti i pojedinca i kompanije i države! Uspjeh pretpostavlja fokusiranost, odnosno posvećenost nekom cilju!

Zato je vizija budućnosti polazna tačka razvoja i pojedinca i kompanije i države! Zar nas tome ne uče mnogi primjeri iz istorije? Npr., još 1783. godine „Očevi nacije” su imali viziju kako da čitav svijet bude tržište za njihove proizvode! *Američko trgovačko herojstvo* (osvajanje okeana) bilo je ključno sredstvo za postizanje tog cilja. Američki model je danas dominantan u svijetu. Zar ova vizija nije rezultirala činjenicom da je 1770. godine Amerika imala oko 2.5 miliona stanovnika, a danas 306 miliona – tokom dva i po vijeka stanovništvo je u kontinuitetu raslo za više od milion stanovnika godišnje.

Možda i slučaj Holandije govori o moći vizije i sposobnosti da se ta vizija i ostvari u realnosti! Kako je zemlja koja je imala samo 1 milion stanovnika mogla biti kolonijalna sila? Raspad Rimskog carstva i slamanje intenziteta uticaja gradova-država u Sredozemlju iskoristili su ljudi, vješti moreplovci i trgovci, ali i ljudi koji su pobijedili strah da mala zemlja ne može biti kolonijalna sila.

Zašto današnji analitičari politika u 20. vijeku kažu da je Gorbačov, otac perestrojke i „glasnosti” (transparentnost) u Sovjetskom Savezu, na kraju propao? On je uočio probleme, ali nije imao viziju kako da ih riješi! To je bio njegov problem koji je umnogome umanjio njegov nesumnjivo veliki istorijski doprinos.

Zar i u vremenu tranzicije (raspada Sovjetskog carstva) jedna mala zemlja – Crna Gora, ne može postati jedna regionalna ili mediteranska „sila”? Uz to, koliko je malih zemalja koje su danas veoma bogate (Luksemburg, Lihtenštajn, Andora, Monako...)?

Na kraju, Albert Ajnštajn, taj kosmički um, rekao je: „*Vizija je važnija od znanja*”.

Vizija je sposobnost zamišljanja budućeg, polazeći od teorija koje već postoje danas. Vizija je sposobnost uočavanja klica budućnosti u sadašnjosti. Zato i kažem da je *sadašnjost budućnost koja je počela!* To je i razlog zbog kojeg moramo reći da je *sadašnjost više babica budućnosti, nego njen stvoritelj.*

Zar neki vladari Crne Gore, posebno kralj Nikola, nijesu imali viziju o razvoju Crne Gore? Zahvaljujući toj viziji, danas i postojimo kao država i imamo državni suverenitet! To što su neke generacije tu viziju rušile, a neke ponovo gradile, nije esencija naše suverenosti.

To je i razlog zbog kojeg su nas mnoge greške u realizaciji te vizije skupo koštale.

Znači, vizija nije samo nešto što donosi pozitivno, dobro i bolje. Pojedine vizije donose mnoge nevolje u budućnosti! Jedna od takvih je i vizija zasnovana na tezi: „Ovdje to ne može!”

Važno je za razvoj da shvatimo da su i ljudi prije nas nešto znali – da sve ne počinje od nas! Nepoštovanje tradicije je isto toliko pogubno koliko i predavanje tradiciji – vjeri u prošlost!

Često se vizija poistovjećuje sa strategijom ili planom!

Vizija je pogled na cjelinu; uvezanost djelova u cjelinu u nekom budućem trenutku! Možemo viziju zvati i državna mudrost! Na Zapadu se to nekada zove misija (misija kompanije). Teorijski okvir vizije je filozofija – samo filozofija ima cjelovit pogled na stvarnost!

Strategija je dugoročni pogled na cjelinu; ne na konkretne elemente kao takve, već na njih i na njihov odnos prema cjelini!

Bez vizije, sve strategije i planovi su kao brod zahvaćen olujom na okeanu! Sve se radi kako treba, uzimaju parametri, daju naredbe..., samo se ne zna kuda se ide! Čemu, u tom slučaju, sva ta naporna konkretnost!

1. 6. ISTRAŽIVANJE BUDUĆNOSTI

Da li je jedan od razvojnih prioriteta Crne Gore uspostavljanje programa za istraživanje naše budućnosti? Kako iskoristiti istraživanja nekoliko svjetskih institucija koje se bave problemima vizije razvoja ove civilizacije? Kako njihove nalaze, brzo i efikasno, naravno kritički, ugrađivati u viziju razvoja Crne Gore?

Da li je možda upravo to jedan od prvih koraka u stvaranju uslova da stopa rasta u Crnoj Gori bude u dužem periodu 13%?

Naše mišljenje je da jeste. Iskustvo razvijenih zemalja pokazuje da su one uvijek ulagale u viziju! Da li Crna Gora treba da ulaže u viziju?

Ako mislimo da izbjegnemo taj začarani krug siromaštva – *ulaganje u viziju je prvi korak!* Razumije se, mala zemlja nije sposobna ni kadrovski niti materijalno, niti je to potrebno, da istražuje globalne svjetske trendove budućnosti. Treba ulagati u pravovremenu komunikaciju i transfere nalaza iz poznatih svjetskih instituta, iz svjetske prakse, ali i iz traženja nalaza te prakse kod nas, u našoj praksi i našoj istoriji! Dolazak eksperata iz inostranstva se doživljavao, doduše i danas je to slučaj, kao dolazak presuditelja! Što kažu, to je „božija zapovijest“! „Profesore, razvoj traži decentralizaciju! Znaite, u svijetu postoje lokalne zajednice – ‘municipalities’! To Crna Gora treba da razvija! To je novi princip razvoja!“... Pola Crne Gore „pjeva“ o decentralizaciji kao otkruću.

Ja odgovaram: „Gospodo, zahvaljujući plemenskoj organizaciji (decentralizaciji) Crna Gora je opstala“. Shvatimo da je plemenska organizacija Crne Gore prethodila federastoj, opštinskoj organizaciji Crne Gore!

Na bazi tih trendova treba imati viziju kako tu globalnu viziju iskoristiti za sebe. Nekada je za to bio dovoljan preduzetnički duh; osjećaj, intuicija državnika ili poslovnih ljudi. Danas, pored toga potrebna je i organizovana i institucionalizovana komunikacija, *umreženost informacija o budućnosti*. Pri tome, istraživanje budućnosti, u smislu ekonomskog razvoja, nije samo nauka! I nauku ne treba poistovjećivati sa istraživanjem budućnosti. Zanimanje naučnika i zanimanje futuriste nije isto! Naučnik sve mora dokazati! Futurista ne! Intuitivna budućnost – to je kreacija futuriste.

Zato je i istraživanje budućnosti mnogo nestalnije, nepredvidljivije, neorganizovane! Liči na meteorologiju! No, i pored toga, veoma pažljivo slušamo vremensku prognozu!

Kao što imamo nagovještaje vremena za neki period ispred nas, tako treba da imamo i neke nagovještaje budućnosti. Na njih ne možemo uticati, što je, samo donekle, tačno! Mnogi misle da je dovoljno da sačekamo šta će se desiti, pa kada se desi da se tome prilagodimo! Da tada nije kasno?

Naša polazna premisa je da što prije dođemo do nagovještaja budućnosti i *da se njima prilagođavamo*, ali i da ih, što je važnije, *prilagođavamo sebi!*

A to nije moguće ukoliko se ne ulaže u istraživanje budućnosti!

Mnoga pitanja, koja na prvi pogled nemaju veze sa Crnom Gorom, mogu biti od suštinskog značaja za njen razvoj i kvalitet života svakog građanina u njoj. Npr. šta će se desiti sa privrednim rastom i produktivnošću u Crnoj Gori ako svijet ne stvori nove izvore energije, a zalihe nafte se smanjuju? Šta će se desiti sa crnogorskom ekonomijom kada Kina postane, npr. 2020. godine, druga ekonomska sila svijeta?

Kako će se na ekonomiju Crne Gore odraziti činjenica da će njeno stanovništvo stariti, a da će svijet 2050. godine imati 3 milijarde ljudi više nego danas – odnosno 9 milijardi? Da li se oživljava toliko kritikovani Maltus?

Kako će eventualni rast terorizma u svijetu uticati na turizam u Crnoj Gori?

Kako će povećanje životnog vijeka i tzv. industrija dugovječnosti uticati na ekonomski razvoj Crne Gore?

Da li će svemirsko preduzetništvo i turizam u svemiru uticati na našu ekonomiju? Da li će se do sredine ovog vijeka tržišni poredak ujediniti u globalno tržište bez države?

I na desetine, stotine sličnih pitanja... Naravno, mnogi misle da su to beživotna, nerealna i beznačajna pitanja! Razvoj upravo zavisi od toga, po našem mišljenju, kako se ova „beživotna pitanja” shvataju u jednoj zemlji!

Preporuka našeg istraživanja je da se ovakva pitanja u budućem razvoju Crne Gore ne smiju zanemarivati, niti smatrati pitanjima za nekog drugog. Ne smije se jednostavno čekati šta će se desiti, a onda pokušavati biti naknadno pametan!

Svijet je uvijek bio povezan! I u prošlosti, takođe, kao i danas! Danas je ta povezanost veća, jer je tehnologija smanjila i vremenske i prostorne i kulturne distance!

Upravo, pitanje je kako se razvijati u tehnološki i tržišno uvezanom svijetu? Kako upravljati razvojem u tako tehnološki povezanom svijetu i umreženom globalnom tržištu? Da analiza bilo kojeg segmenta čovjekove stvarnosti nije zanemarila sadašnji nivo tehnološke i tržišne uvezanosti (međuzavisnosti) svijeta?

1. 7. NAJZNAČAJNIJE RAZVOJNE TENDENCIJE XXI VIJEKA

Predviđanje budućnosti je nezahvalno! Ipak, ta predviđanja usredsređuju način razmišljanja na ono što dolazi, na ono čemu se moramo prilagođavati! Na prepoznavanje klica koje već postoje u nama i oko nas, a koje su u vezi sa budućnošću („gen razvoja”). Na tome se i baziraju akcije koje danas treba da preduzmemo da bismo doprinijeli oblikovanju svoje budućnosti!

Ipak, *predviđanje* budućnosti (osjećaj budućnosti – Bronovski) ne smijemo da poistovjetimo sa konstrukcijom budućnosti („crtanjem budućnosti”), pod kojom podrazumijevam tzv. mehanicistički pristup budućnosti. Predviđanje podrazumijeva uočavanje osnovnih tendencija u razvoju i na njima zasnovanih pravaca razvoja.

Pri tome, više različitih tendencija, zajednički, sinergetski uobličavaju razvoj. Suviše se često usredsređujemo na tendencije u jednoj oblasti, prije svega u oblasti kojom se bavimo, a zanemarujemo druge. Budućnost ne određuje jedna sila, jedna tendencija, već spoj više njih, kaže Džejms Kanton u svojoj knjizi: „The Extreme Future”.¹ Tako on navodi deset sila koje će sinergetski određivati našu budućnost: (1) pogonska goriva u budućnosti; (2) privreda utemeljena na inovacijama; (3) buduća radna snaga; (4) medicina dugovječnosti; (5) buduća „čuda nauke,; (6) obezbjeđivanje budućnosti; (7) budućnost globalizacije i sukob kultura; (8) buduće klimatske promjene; (9) budućnost pojedinca i (10) budućnost Amerike i Kine.

Naravno, ne plediram na tačnost ovog pristupa, ali je on jedna indikacija budućnosti!

¹ Canton, James (2006): „The Extreme Future”, Dutton, Penguin Group, New York, USA.

Sve ove globalne tendencije imaju uticaja i na ekonomiju i razvoj svakog pojedinca u svijetu i svake kompanije!

Razvijanje logike globalnosti i posebno logike globalne zavisnosti u načinu razmišljanja u Crnoj Gori je jedna od bazičnih pretpostavki našeg razvoja. Zar svih ovih 10 tendencija neće imati uticaja na razvoj i kvalitet života u Crnoj Gori? Zar nam i najelementarniji analitički pristup ovim tendencijama neće potvrditi tu tvrdnju? Pogledajmo Kantonova predviđanja.

(1) Pogonska goriva u budućnosti – energetska kriza, doba poslije nafte i budućnosti energetskih alternativa, kao što je vodonik. Ključna je uloga energije u svim vidovima našeg života u XXI vijeku (presudni značaj energije za razvoj – to je lekcija iz prošlosti za našu budućnost). S obzirom na to da ponestaje energije, to će negativno uticati na stanje u ekonomiji i na bruto domaći proizvod. Inovacije u oblasti energije će podsticati globalnu trgovinu, stvarati nove industrije i nova radna mjesta! „Energija će biti jedno od ključnih pitanja ovoga vijeka”, ističu u Institutu za globalnu budućnost u San Francisku!

(2) Privreda će biti zasnovana na inovacijama – mijenjanje globalne privrede zasnovane na spoju slobodne trgovine, tehnologije i demokratiji i na stvaranju novih radnih mjesta, novih tržišta, na globalizaciji, konkurenciji, miru i bezbjednosti!

(3) Buduća radna snaga mora mnogo više da prihvata inovacije i istraživanja, nego do sada!

(4) Kakve će posljedice na razvoj imati produženje života ljudi usljed radikalnih promjena u medicini?

(5) Buduća nauka će mijenjati sve vidove života, kulture i ekonomije

(6) Obezbeđivanje budućnosti – jer najveće prijetnje našoj slobodi i našim životima su od kriminala do terorizma i kontrole uma. Kako da ustanovimo rizik kojemu smo izloženi u XXI vijeku?

(7) Budućnost globalizacije i sukob kultura – nova stvarnost globalne trgovine i konkurencije, uspon Kine i Indije, sukob kultura i vrijednosti, ideološka bitka za budućnost.

(8) Buduća klimatske promjene – kako procesi u prirodnom okruženju i potreba da se pripremimo za sve veće globalno zagrijavanje, zagađenje i zdravstvene rizike.

(9) Budućnost pojedinca – u borbi za ljudska prava, opštu slobodu i lične slobode u XXI vijeku, izbjegavati opasnosti koje donose tehnologije, ljudi i ideje.

(10) Budućnost Amerike i Kine – kako će sudbina ova dva velika naroda – od kapitalizma do demokratije, od inovacija do bezbjednosti, uticati na budućnost?

Navodeći Kantonove poglede na ekstremnu budućnost, želio sam da ukažem na potrebu da se razvoj Crne Gore posmatra u ovom najširem kontekstu i da se akcije preduzimaju upravo vodeći računa o novim tehnologijama. Razumije se, svaka od ovih globalnih tendencija kao i tendencija unutar nje, čini predviđanje budućnosti i izbor scenarija još složenijim!

1. 8. PREDUZETNIČKO-INOVACIJSKA, ODNOSNO KVANTNA EKONOMIJA

Dvije ključne tendencije u privredi su preduzetništvo i inovacije, i globalizacija! Piter Drucker je posebno isticao značaj preduzetništva i inovacija. Vilijem Baumol ističe da su inovacije srž kapitalizma i o slobodnom tržištu govori kao o mašini za inovacije. Preduzetničko-inovativna ekonomija predstavlja nov spoj tehnologije i ekonomije koji stvara globalno bogatstvo, napredak i moć. Mantra inovacijske privrede je „slobodni duh, slobodno tržište, slobodno preduzetništvo”. To stvara uslove za najveću mogućnost ostvarivanja napretka u istoriji čovječanstva. Inovacije, odnosno *nova ideja* postaje *najvažnija valuta u novoj ekonomiji*. Stoga će uticaj tehnologije na razvoj ekonomije, odnosno preduzetničko-inovacijske ekonomije, biti presudan! To već sada nameće potrebu ulaganja u kadrove, u ljude, u istraživanja, u tehnologiju, ideje, saradnju, proizvode i usluge na kojima će počivati inovacijska ekonomija. Zaista, znanje, moć stvaralačkih ideja, jeste valuta inovacijske ekonomije.

Ekonomija 21. vijeka će moći opstati samo ukoliko prihvati inovacije. Zar to nije bilo isto i u prošlosti? Inovacija je naveći generator napretka uvijek i svuda. Ja mislim da je preduzetničko-inovacijska privreda jedan nov proizvod. Najveća pretpostavka je da se ekonomija ne zasniva samo na upravljanju, kapitalu, talentima, stanovništvu i prirodnim resursima već i na jednom dodajnom elementu – ličnom pristupu radikalnim inovacijama. Ovo sve više ističe pojedinca i njegov odnos prema novim idejama. Tradicionalni činioci ekonomije, kao produktivnost, napredak i rast, neće biti dovoljni za prosperitet. Za to će biti potrebne inovacije – nove ideje, na njima zasnovani novi proizvodi, nove usluge, novi postupci koji su u stanju da pospješuju konkurentsku prednost jedne ekonomije, kompanije, pojedinca.

Razumije se, inovacija mora da ima prođu na tržištu, da je za nju neko spreman da plati, da je kupi. Inovacije čiji život počinje i završava se u laboratoriji nemaju snagu uticaja na prosperitet ekonomije niti na bogatstvo pojedinca.

Kada govorimo o inovativnoj ekonomiji, tada ulazimo u sferu značaja razvoja tehnologije za ekonomiju, odnosno značaja tehnoloških pronalazaka. Pripadam ljudima koji čvrsto vjeruju u vezu ekonomije i tehnologije, odnosno o uticaju tehnologije na ekonomiju. Svakako, ne mogu reći da postoji tehnološki determinizam, ali je nesporno da su oblici energije i tehnologije uticali i utiči na tip ekonomije.

Ova veza ekonomije i tehnologije nije generalno istražena.

Ova veza se, pored uticaja tehnologije na ekonomiju kroz inovacije, ogleda i u najmanje još jednoj dimenziji. Tehnologija utiče na globalizaciju ekonomije. Kako? Kao što i ističe Kenichi Ohmae, jedan od vodećih poslovnih i korporativnih stratega u svijetu, svijet postaje *globalna pozornica*, a ekonomija *globalna ekonomija*! Sa ekspanzijom globalne ekonomije razvija se jedan jedinstveni pogled na poslovni svijet. „Taj svijet danas sam po sebi predstavlja cjelokupnost koja je neomeđena nacionalnim granicama i ograničenjima!”. Sintagma „globalna pozornica” treba da aso-

cira na dvije stvari – prvo, kao na svim pozornicama, radnja je živa, dimanična, uz stalne promjene i stalno je u pokretu; drugo, „predstava se igra odjednom u čitavom svijetu”, što znači da nema lokalnih, zatvorenih pozornica, lokalnih pozornica koje ne vidi i „globalno oko”!

Osnov ove pozornice, njena arhitektura je savremena tehnologija, odnosno digitalni sistem (Ohmae čak predlaže da se umjesto mjerenja vremena prije i poslije Hrista, uvede mjerenje prije i poslije Gejtsa)². Zaista, svi koji sumnjaju u globalizaciju treba da znaju da se ona već desila! Zar komunikacije, kapital, korporacije i potrošači već nijesu globalni (svjetski) – za njih ne postoje granice? Ja nemam sumnje da će „globalna pozornicama” sve više biti naša realnost! Da li je to dobro ili nije? Nije u mojoj kompetenciji da to kažem! Sa tim moramo živjeti – tu nemamo izbora! Ali u okviru te „globalne pozornice” mi imamo puno izbora!

Globalna ekonomija je preduzetničko-inovacijska ekonomija! Ekonomija novih ideja! Novih patenata! Novih proizvoda i promjena! Novog načina stvaralačnog mišljenja

Šta vidim kao ključne neposredne posljedice preduzetničko-inovacijske ekonomije?

Možda su, sa aspekta praktičnog ponašanja država, kompanija i pojedinaca, najvažnije:

1. *Posljedice na ekonomsku politiku*. Ključno pitanje koje treba da rješavaju države jeste kako iskoristiti svjetsko tržište za svoj razvoj, za razvoj te ekonomije? Kako se dobro predstaviti tom tržištu, kako privući kapital i obezbijediti što veće izvore kapitala?

2. Država, kao organizacija, mora da izgubi mnoge političke atribute. Ona mora postati više *ekonomska država*, država okrenuta ekonomiji, odnosno tzv. *regija država*. Da gubi političke funkcije (vlast i vladanje).

3. Ulaganja u istraživanje, nauku, inovacije, nove ideje postaju mjera uspjeha.

4. Naglasak je na pojedincu, njegovim pravima i slobodama, njegovom odnosu prema ličnom razvoju, njegovoj porodici, kao uniji najintimnijih interesa i ideja.

5. Očigledno, preduzetničko-inovacijska ekonomija postaje stvarnost. Mi smo jedna od prvih generacija u zori ovog novog globalnog kosmopolitskog društva. Ovo suštinski mijenja način života svuda u svijetu, pa i u Crnoj Gori. Naravno, u ovom trenutku to nije globalni poredak kojim svi ljudi ove planete upravljaju. Ovaj poredak se uspostavlja na anarhičnom, haotičnom planu pod dejstvom i prošlih i sadašnje krize (2008) i mnoštvom drugih uticaja. Ovaj novi svijet, „svijet globalne pozornice”, nije sređen, niti siguran, već je *pun neizvjesnosti, rizika, konflikata, od tog novog globalnog poretka*, ili u ekonomiji ta nova globalna pozornica ne smije da zarobi naš um i način razmišljanja, ne smije da nas spriječi da ispod te površine uočavamo,

² Ohmae, Kenichi „Nova globalna pozornica – izazovi i prilike u svijetu bez granica”, Mate, Zagreb, 2007.

možda još uvijek nedovoljno jasno, te nove tendencije, te *nove nevidljive pokretačke sile i sinergije*. Strah od njihove pojavnosti koji osjećamo i vidimo treba da pretvorimo u energiju njihovog razvijanja, osvajanja i prilagođavanja sebi.

To znači da smo svjesni da ne živimo u svijetu koji možemo kontrolisati, pogotovo u maloj zemlji kakva je Crna Gora. Ovaj svijet, umjesto da sve više potpada pod našu kontrolu – izgleda kao da je izmakao našoj kontroli! Život u „*odbjeglom svijetu*”, kako kaže Gidens. Ja bih rekao u svijetu na horizontu – što ga više želiš hvatati i približiti mu se – on je sve dalje od nas!

6. U pogledu posljedica na shvatanje ekonomije bitno je uočavati da više nema razlike između ekonomije (ekonomije države) i biznisa, već da ekonomija i biznis (poslovanje) zajednički igraju na globalnoj pozornici. Isto tako, makroekonomska stabilnost, kao cilj svih vlada danas, nije više prioritet, već je to *razvoj*, shvaćen u najširem, ne samo ekonomskom smislu, koji se ogleda u kvalitetu života svakog pojedinca. Globalna ekonomija čini da se razvoj ubrza, da to bude *skokoviti razvoj*. Teorijsko objašnjenje skokovitog razvoja ne može da pruži sadašnji teorijski model ekonomije – već je to tzv. *kvantna ekonomija (ekonomija skokova)*. U osnovi ekonomije skokova su nove ideje, nove tehnologije i nova znanja!

7. Problem „okoštalih institucija” (Gidens) – i dalje govorimo o naciji, porodici, poslu, tradiciji, prirodi, državi – kao da su sve ove institucije iste kao nekada. Ali one to nijesu. Naziv je isti, spoljašnjost je ista, ali one su se već promijenile iznutra i još će se više mijenjati. Te su institucije, kako kaže Gidens, „postale neadekvatne onome što treba da predstavljaju”!

1. 9. RIZIK – TAČKA SUDARA NAŠEG LOKALNOG I GLOBALNOG MIŠLJENJA

Pojam rizika danas „otkriva neke od najtemeljnijih osobina svijeta u kome živimo” (Gidens).

Globalizacija povećava rizik. Rizik je neodvojiv od vjerovatnoće i neizvjesnosti. Ne može se reći da neko nešto rizikuje ako je ishod onoga što preduzima u potpunosti izvjestan!

Rizik nije isto što i hazard i opasnost! Rizik se odnosi na hazard koji se aktivno procjenjuje u odnosu na mogućnosti koje slijede! Ako neko skoči sa petnaestog sprata – tu nema rizika. Ishod je unaprijed poznat. Ali, ako se ide u novi poslovni poduhvat, onda svaki preduzetnik, menadžer procjenjuje mogućnost da uspije, odnosno procjenjuje rizik.

Rizik je posebno važna kategorija i dio načina razmišljanja u državama okrenutim budućnosti (analiza mogućnosti da se nesto desi), odnosno u društvu i ekonomijama koje žele da se otrgnu od prošlosti. Rizik je pokretač dimanike u društvu. U društvu „koje želi da odredi svoju budućnost ne prepuštajući taj posao religiji, tradiciji ili hirovitosti prirode”! Danas rizik nose klimatske promjene, tehnološka otkri-

ća, ekološki prolemi i sl. Posebno, rizik proizilazi iz nemogućnosti kontrole sistema – on je otvoren i globalan!

Nema govora da se može usvojiti negativan stav prema riziku. Rizik se mora svoditi na najmanju moguću mjeru, ali aktivno prihvatanje rizika predstavlja suštinski činilac dinamične ekonomije i inovativnog društva. Globalizacija nas suočava sa mnoštvom novih situacija gdje će nam *biti potrebno više hrabrosti nego opreznosti*, jer samo tako možemo podržati inovacije i druge promjene. Uostalom, jedan korijen riječi „rizik” u originalu, na portugalskom, znači *usuditi se!*

Da li naš mentalitet ima dovoljno razumijevanja za rizik? Da li je rizik dio našeg sistema vrijednosti? Da li je prihvatanje rizika naša karakterna crta? Za odgovore na ova pitanja potrebne su psihološke analize. Ipak, očigledno je da ljudi npr. preferiraju državni posao u odnosu na biznis! Zašto? Plaše se rizika koji sa sobom nosi posao, na tržištu, posebno globalnom. Siguran državni posao, sigurno radno mjesto i sigurna plata – koliko god su (ne)atraktivni, još uvijek zaokupljaju najveći dio stanovništva. Tome doprinosi i velika državna potrošnja i veliki broj zaposlenih sa sigurnim radnim mjestom.

Kako riješiti taj mentalni problem, po kome se sigurnost mnogo više vrednuje od prosperiteta (dinamične promjene)? Da li je možda odgovor u sistemu obrazovanja i u organizaciji države i društva?

1. 10. KOJEM KONCEPTU EKONOMSKOG RAZVOJA TREBA DA TEŽI CRNA GORA?

U prethodnom dijelu naveo sam naše zaostajanje u odnosu na druge zemlje i prosjek EU. Isto tako dat je pogled na buduće razvojne tendencije ekonomije XXI vijeka. I ne samo ekonomije.

Pitanje je: Kako da Crna Gora, ukoliko to želi, postigne *stope sustizanja* rasta u uslovima tenzije koje oblikuju vrijeme ispred nas?

Polazimo od pretpostavke da politička i društvena misao u Crnoj Gori ima za cilj sustizanje prosjeka EU u sljedećih 15 godina.

Ako je ovo preovladavajući cilj, onda shodno njemu treba odgovarati na eventualnu dilemu – izbor koncepta ekonomskog razvoja.

A. *Koncept stabilizacije* – uravnotežen budžet, zaposlenost, inflacija.

B. *Koncept kvantnog skoka* – skokoviti razvoj.

A. KONCEPT STABILIZACIJE

Ne bih ulazio u teorijske eksplikacije ovog koncepta. On se zasniva na statičkom posmatranju ekonomije i mišljenju da je makroekonomija (ekonomija države) ključna za razvoj. Zato je potrebno da budžet (ono što prihoduje i troši država) bude u ravnoteži, da nema deficit. Isto tako, nezaposlenost treba da bude što manja, kao i inflacija. Cilj je da imamo ekonomiju u ravnoteži, što se preporučuje preko raznih gra-

fikona i makroekonomskih modela. Ovaj koncept implicite pojačava ulogu države u ekonomiji, a prije svega kroz dvije ključne poluge: *novac* (monetarna politika) i *po-rezi* (fiskalna politika).

B. KONCEPT KVANTNE EKONOMIJE – TO BI BILA EKONOMIJA SKOKOVA

Koncept stabilizacije je okrenut kvantitativnoj strani ekonomije i u njemu dominira mehanicistički pristup, koji se poklapa sa paradigmom nastalom na Njutnovoj fizici. U ovom konceptu sve se svodi na stvari, gube se ljudi i njihove inicijative i akcije. To je koncept rasta. Upravo okretanje ljudima, njihovim sposobnostima, inicijativama, znanju, shvatanju dinamike, odnosno shvatanju stalnih promjena jeste novi koncept razvoja, *koncept razvoja* koji naglašava te unutrašnje faktore ekonomskih promjena. Najkraće, koncept stabilizacije pojačava ulogu države, značaj kvantitativnih pokazatelja (rast, deficit, suficit) i značaj egzogenih (spoljnih) faktora koji utiču na ekonomiju. Koncept kvantne ekonomije upravo naglašava značaj unutrašnjih, endogenih faktora (atoma, kvanta) i upravo ovakvim prilazom dolazimo do čovjeka, njegove akcije, njegovog preduzetništva i inovacije, znanja. Dolazimo do tzv. *koncepta razvoja* (umjesto kvantitativnog koncepta rasta).

Ovdje ukazujem na postojanje *razlika između rasta i razvoja*, kvantitativnog i kvalitativnog pristupa ekonomiji. Naravno, nama je potrebno i jedno i drugo – jedan integralni prilaz, ali je uvijek pitanje fokusa: kvantitet ili kvalitet! Opet na nivou opšte razlike: rast se odnosi na cjelinu, na opšte. Razvoj pored tog opšteg uključuje i strukture i strukturu pojedinačnog odnosno prilazi rastu sa stanovišta *strukture*. A strukture su stalno u pokretu! Stalno u promjenama! Zato i kažem da je razvoj dinamičan, dok je rast, kao rezultanta sila koje se ne mijenjaju, statičan.

Nesporno je da Crna Gora mora da se opredijeli za *koncept kvantne ekonomije*, što znači razvoj kao cilj! Taj kvant treba da bude inovacija, u najširem smislu shvaćena (inicijativa, znanje, promjena, prihvatanje rizika...).

Izbor jednog ili drugog koncepta razvoja nije niti jednostavno pitanje, niti su posljedice tog izbora zanemarive.

Ova podjela sa misaono-metodološkog nivoa je važna, iako je u praksi teško odvojiva za one koji nemaju teorijsko i konceptualno znanje iz domena rasta. Za tu analizu preporučujem knjige Fransoa Perua, Rostova, Kuznjecova, Amaratja Sena...

1. 11. ŠTA JE EKONOMSKI KVANT (ĆELIJA EKONOMSKOG RAZVOJA)?

Da li se taj energerski pokretač ekonomije (kvant u fizici) nalazi u državi, kolektivu ili u pojedincu?

Ta snaga je u preduzetničko-inovativnoj energiji svakog pojedinca prije svega! Znanje, nove ideje, vještine, sistem razmišljanja okrenut novom i budućnosti, praktičnoj sposobnosti da snove pretvaramo u realnost.

Ekonomski kvant je sinergija inovativnosti i kreativnosti pojedinca, njegovog znanja i sposobnosti proizvodnje novih ideja i načina njihove realizacije!

Kako stvoriti institucionalni okvir, odnosno mentalni i kulturni ambijent da se iskoristi energija inovacija (to nazivam ekonomski kvant)? Prije svega, potrebno je izraditi više *platformi* (Ohmae). Platforme su sredstva koja kompanijama, ali i pojedincima, omogućavaju međusobnu komunikaciju u svrhu rješavanja stvari na brži i efikasniji način. Platforme pospješuju komunikaciju, takođe pospješuju i struku. To se čini tako da se uspostavlja zajednički standardi koji postaju prihvaćena norma.

Prva platforma su *ekonomske slobode*. Istina, poznati ekonomisti (npr. Saks, Krugman...) navode strategiju pomoći i zaduživanja kao izlaz iz siromaštva, odnosno strategiju razvoja. Ekonomske slobode znače odsustvo prepreka ulasku u biznis, slobodu započinjanja novog biznisa, slobodnu inicijativu. Kao takve, ekonomske slobode se zasnivaju na pravilima igre, preko kojih konkurencija, ne redistribucija, koordiniše ekonomsku aktivnost. Naše pitanje u Crnoj Gori je kako da Crna Gora, ukoliko želi visoku stopu rasta, uđe u prvih 10 najslobodnijih zemalja u svijetu. Koncept ekonomskih sloboda ima najmanje dvije važne implikacije na ukupno društvo:

1) dovodi do demokratizacije razvoja, odnosno pruža većem broju ljudi, čak i onima koji nemaju kapital, a imaju npr. ideju, da uđu u biznis i povećaju svoje prihode. Preko ekonomskih sloboda otvara se biznis za veći broj ljudi (mala preduzeća, porodični biznis i sl.);

2) jača uloga zakona i pravne države. Zapravo, ekonomske slobode počivaju na zaštiti svojine i ugovora, odnosno snažnoj ulozi pravosuđa i sudskog sistema u jednom društvu.

Sve ostale platforme bismo mogli nazvati *platforme napretka* (Kenichi Ohmae). Među njima su najvažnije:

a) Tehnološke platforme. Tehnologija ima veliki, skoro presudan uticaj na karakter i razvoj ekonomije. Mala zemlja kao što je Crna Gora teško može da bude inicijator novih tehnologija. Ipak, potrebno je ulagati u prihvatanje novih tehnologija i njihovo korišćenje. Tome ide u prilog i psihološko-karakterna osobina Crnogoraca – brzo prihvaćanje novina (Todor Baković).

b) Jezik kao platforma. Jezik je sredstvo komunikacije. Zadržavanje na nivou jedne država-nacije vodi u zaostajanje. Engleski jezik u Crnoj Gori mora postati domaći jezik – da se ne tretira kao strani jezik. Svakako, samo to je nedovoljno! Male zemlje, pogotovu zemlje orijentisane ka turizmu, moraju za cilj imati da svaki građanin nove, milenijumske generacije, mora znati najmanje, pored maternjeg, i četiri jezika drugih naroda. Zar nije vrijeme da se ozbiljno razmišlja o učenju kineskog jezika?

c) Platforma svjetske valute. Ona se nastavlja na platformu tehnologije i jezika. Ako imate svjetsku valutu, komunikacija je mnogo olakšana. Uvođenje i korišćenje EURA u tom smislu u Crnoj Gori je osvajanje jedne važne milenijumske platforme razvoja.

d) Brendovi kao platforma. U cilju lakše komunikacije i sa proizvođačima i sa potrošačima potrebno je razvijati brenovde. Razumije se, mala zemlja teško može imati brend za svjetsko tržište, ali oni postoje. Npr. Finska i njena Nokia! Ipak, Crna Gora, kao mala zemlja, treba da razvija makar regionalni brend! Da li su to usluge u turizmu, usluge u zdravstvu, usluge u obrazovanju, neki konkretni proizvod (vino), neki umjetnički imidž, i sl.

e) Globalna poslovna kultura. Globalizacija dovodi do globalne poslovne kulture. Poslovni rukovodioci i menadžeri govore istim jezikom bilo gdje u svijetu! Mnogi su pohađali i iste poslovne škole u svijetu. Prate se i čitaju isti poslovni časopisi, odsijeda se u istim hotelima, na isti način provodi se vrijeme u dokolici. Sve ovo i čini tu globalnu poslovnu kulturu okvirom za razmjenu i iskustva i ideja. Upravo ta poslovna kultura omogućuje komunikaciju u svim državama svijeta!

Navedene platforme (komunikacijska uvezanost na globalnom nivou) su osnova milenijumskog razvoja, odnosno primjena koncepta razvoja i u maloj zemlji kao što je Crna Gora!

Šta treba da uradi država odnosno politika da se realizuje koncept razvoja, da se razviju platforme nužne za ispoljavanje energije ekonomskog kvanta?

1. 12. UTICAJ EKONOMSKOG KVANTA NA POLITIKU I DRŽAVU

Ovo je možda najteži dio objašnjenja našeg koncepta razvoja Crne Gore u ovom milenijumu. Kako promijeniti tradicionalne, bolje reći zastarjele misli o ulozi države i politike u konceptu milenijumskog razvoja? Ovdje bih istakao samo neke sastavnice ideje mikrodržave za koju se zalažem, ideje koja je u međuvremenu (od 1998. do danas) još razrađena i prilagođena opštim tokovima.

Država odnosno politika se izdržava, finansira iz tzv. viškova, odnosno dodatnih izvora ili dodatne vrijednosti. To su porezi (višak iz biznisa koji se mora izdvajati za zajedničke odluke), prirodni resursi (pripadaju svima), pljačkanje i osvajanje drugih teritorija i sl. Za bilo koji od ovih izvora egzistencije države (politika) brine troma birokratija. Da li teoriji ekonomskog kvanta (globalizacija) odgovara velika vlast i ogromna birokratija?

Da li suština organizacije i uloge države može biti oslonac za razvoj koncepta razvoja zasnovanog na ekonomskom kvantu (preduzetničko-inovacijska energija pojedinca)?

Ekonomija uvijek traži malu vlast, odnosno najbolja vlast sa stanovišta ekonomije je vlast koja najmanje vlada.

U globalnoj ekonomiji koja se zasniva na energiji ekonomskog kvanta, a ne na veličini državne birokratije i zalihama granata, uloga vlasti biće malena! Ovo pogo-

tovu u malim zemljama kao što je Crna Gora, i posebno vlasti koja je koncentrisana na vladi nacionalne države. Neće nestati taj nivo državne organizacije, ali će on pretrpjeti ogromne promjene. Taj nivo će biti odgovoran za *viziju!* Razvoj dugoročne vizije neminovno podrazumijeva da u njenoj formulaciji učestvuje i vlast (država). To je jedna od onih ključnih uloga u novoj milenijumskoj organizaciji ekonomije. U okviru te vizije izdvajamo sljedeće:

1) Država treba da polazi od pojedinca i povećavanja njegove uloge u razvoju. Razumije se, grupni i timski rad su važni! Ipak, naprijed vuku „visoki jablanovi”! Stvarati viziju koja se razvija oko koncepta koji osnažuje pojedinca i njegove inovacijske aktivnosti, napore i postignuća. Da li prevelika birokratija u Crnoj Gori danas hrabri i usmjerava pojedince ka preduzetništvu i inovacijama?

2) Ključno pitanje je: Kako privući kapital iz ostatka svijeta? To je dominantna i svakodnevna tačka dnevnog reda svakog sastanka Vlade!

3) Razvoj regionalne strategije, odnosno biti prepoznatljiv u regionu. Biti drugačiji u regionu, što širem utoliko bolje – to je način privlačenja pažnje onih koji imaju novac i žele taj novac negdje investirati. Crna Gora mora nastaviti na struji prepoznatljivosti u regionu i konceptu da je ona destinacija za biznis, ili Mediteranski tigar!

4) Zašto ne razvijati taj koncept Mediteranskog tigra?!

5) Obrazovanje treba da bude ključna uloga Vlade. Nije više fizička infrastruktura dovoljna za privlačenje kapitala. Tu je i kvalitetna i razvojno organizovana radna snaga. Takođe, dobija na značaju uloga Vlade u obrazovanju.

1. 13. POKAZATELJI RAZVOJA VAŽNI ZA DNEVNO UPRAVLJANJE RAZVOJEM

Ako smo prihvatili *koncept razvoja* umjesto *koncepta rasta*, ako smo shvatili da je globalizacija „viša sila”, ako smo u ravni teorijske ekonomije prihvatili teoriju ekonomskog kvanta (preduzetničko-inovacijska ekonomija), onda se postavlja pitanje: Kako testirati svaku zajedničku aktivnost (državnu i političku) sa aspekta prihvaćenog koncepta?

Kako da znamo da sastanak Vlade, njeni zaključci doprinose razvoju ovog koncepta? Koji su to indikatori na bazi kojih se to mjeri?

Smatram da su tri grupe indikatora važne:

- 1) stopa rasta GDP-a po glavi stanovnika;
- 2) indeks ekonomskih sloboda;
- 3) indeks humanog razvoja.

Zašto ova tri pokazatelja?

1) Stopa rasta GDP-a po glavi stanovnika treba da ukaže na kvantitativnu stopu ekonomskog razvoja. Koliko se povećava ukupni dohodak u Crnoj Gori zavisi od toga koliko svako od nas radi u svakom satu, danu, nedjelji, mjesecu, godini?

2) Indeks ekonomskih sloboda treba da ukaže na ambijent da ljudi mogu da uđu u biznis, da iz biznisa vuku prihode za sebe i svoju porodicu.

3) Indeks humanog razvoja je snažan pokazatelj kvaliteta života, što posebno treba da ukaže na socijalnu i ekološku stranu razvoja u Crnoj Gori.

Zato je potrebno da svaka odluka u Vladi Crne Gore, u svojoj kompaniji, svaka odluka porodičnog biznisa odgovori na pitanja:

1) Da li ovo doprinosi 13% rasta našeg dohotka (nezavisno od nivoa – pojedinca, kompanije, države...)?

2) Da li ova odluka doprinosi otvaranju novih biznisa i smanjenju broja ljudi u državi, pojedinaca ili kompanija koji bi da otvore nove biznise?

3) Da li ova odluka povećava prosperitet (kvalitet života) sa stanovišta prevazi- laženja siromaštva pojedinca, kompanije, regiona, sa stanovišta ekologije, sa stano- višta obrazovanja?

Prema tome, ekonomski kvant razvoja za koji se zalažemo na praktičnom nivou mjerljiv je kroz:

1) rast dohotka svih;

2) rast slobode pojedinca;

3) rast kvaliteta života svih članova zajednice.

Za postizanje ova tri pokazatelja niko nije zadužen! Zadužen je ekonomski kvant svakog pojedinca! Svako od nas je pojedinačno odgovoran. Globalna odgovornost je za svakoga od nas važna samo u mjeri u kojoj omogućava da taj ekonomski kvant i moja odgovornost prema sebi dođu do izražaja.

Ovo je koncept koji polazi od toga da je uslov primjene koncepta razvoja – eko- nomskog kvanta, da svako brine za sebe u uslovima mreže društvenih institucija ko- je i sami, pojedinačno ili neposredno, formiraju.

To je suprotno konceptu da neko brine za drugog i tu brigu nadoknađuje iz tu- đih sredstava, odnosno onih koji distribuiraju (pomoć od onih koji imaju ka onima koji nemaju) i predstavlja njihov biznis!

Pitanje je u globalnoj ekonomiji: Da li biznis sa novim idejama, proizvodima i uslugama (stvaranje) ili biznis sa starim idejama, preraspodjela (distribucija) i briga za očuvanje statusa kvo?

Stvaranje uvijek povećava, distribucija samo dijeli ono što je stvoreno!

Šta preferira Crna Gora?

Slobodu izbora! Ali sloboda znači i spremnost da se snose posljedice donesenih odluka! U ovom radu sam upravo pokušao da ukažem na odgovornost načina raz- mišljanja svakog pojedinca za njegovo i opšte blagostanje.

LITERATURA

- [1] Alesina, Alberto; Spolaore, Enrico: *The Size of Nations*, MIT Press, Cambridge Massachusetts, 2005.
- [2] Anderson, David: *Property rights, Consumption and the Market Process*, EE, Northampton, 2008.
- [3] Canton, James: *The Extreme Future*, Dutton, Penguin Group, New York, USA, 2006.
- [4] Čulahović, Besim: *Ekonomija svijeta – trendovi, rast i razvoj*, Ekonomski fakultet-Sarajevo i Beogradska bankarska akademija, 2008.
- [5] De Soto, Hernando: *The Mystery of Capital*, New York, 2002.
- [6] Đurović, Momir: *Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2008.
- [7] Einstein, Albert: *Autobiographical Notes* (Centennial ed.), Chicago: Open Court, 1979.
- [8] Einstein, Albert: *Ideas and Opinions*, New York: Random House, 1954.
- [9] Eurostat: *Sustainable development of the European Union*, 2009.
- [10] Gidens, Antoni: *Evropa u novom dobu*, Clio, Beograd, 2009.
- [11] Greenspan, Alan: *The Age of Turbulence*, Penguin Group, 2009.
- [12] Heisenberg, Werner: *Fizika i filozofija*, Kruzak, Zagreb, 1997.
- [13] Heisenberg, Werner: *Promjene u osnovama prirodne znanosti*, Kruzak, Zagreb, 1998.
- [14] Howkins John: *The Creative Economy*, Penguin book, 2007.
- [15] Lendis, Dejvid: *Bogatstvo i siromaštvo nacija*, Stubovi kulture, Beograd 2004.
- [16] Millenium Project: *Investing in Development*, New York, 2005.
- [17] Ohmae, Kenichi: *Nova globalna pozornica – izazovi i prilike u svijetu bez granica*, Mate, Zagreb, 2007.
- [18] Pejovich, Steve: *Economic Analysis of Institutions and System*, Klower Academic Publishers Gron Dordrecht.
- [19] Pejovich, Steve: *Osnovi kapitalističke ekonomije*, Naučna knjiga, Beograd, 1992.
- [20] Pejovich, Steve; Vukotić, Veselin: *Tranzicija i institucije*, Zbornik radova, IDN, Beograd, 2002.
- [21] Pejovich, Steve: *Why is culture important?*, Entrepreneurial Economics Journal, Vol. II, Postgraduate Studies „Entrepreneurial Economics”, Podgorica, 2003.
- [22] Rifkin, Jeremy: *Entropija – novi pogled na svijet*, MISI, Zagreb, 2002.
- [23] Robertson, James: *The New Economics of Sustainable Development*, Izvještaj Evropske Komisije, 2005.
- [24] Smith, Roy: *Adam Smith and the Origins of American Enterprise*, St. Martin Press, New York, 2002.
- [25] Sorman, Gi: *Velika tranzicija*, Knjižnica „Zoran Stojanović”, Novi Sad, 1991.
- [26] Strategije razvoja iz različitih oblasti koje je usvojila Vlada Crne Gore.
- [27] Todaro, M. P.; Smith, S. C.: *Ekonomski razvoj*, Šahinpašić, Sarajevo, 2006.
- [28] Vukotić, Veselin: *Koncepcijske osnove novog ekonomskog sistema u Crnoj Gori*, ISSP, Podgorica, 1998.
- [29] Vukotić, Veselin: *Agenda ekonomskih reformi u Crnoj Gori 2007-2011*, ISSP, 2007.
- [30] Vukotić, Veselin: *Crna Gora – mikrodržava*, Međunarodna konferencija „Economic policies for viable micro-states”, Institut za streteške studije i projekcije, Podgorica, 2003.
- [31] Vukotić, Veselin: *Psihofilozofija biznisa*, CID, Podgorica, 2003.
- [32] Vukotić, Veselin: *Opasne riječi*, CID, Podgorica, 2006.
- [33] Write, Ronald: *Short History of Progress*, translation, Geopoetika, Beograd, 2007.
- [34] *Where To Now? Ideas on the Future of EU*, A collection of Essays from the Institute of European Affairs by Noel Dorr, Denis O’Leary, Tom Garvey and Alan Dukes; With an Introduction by Dr. Garret FitzGerald, Dublin, Ireland, Institute for European Affairs, 2005.

